

Яноўская, В. В. Моўнае пытанне ў рымска-каталіцкім касцёле Беларусі (60-я гг. XIX — пачатак XX ст.): славянская і літоўская гістарыяграфія / В. В. Яноўская // Крыніцзнаўства, археаграфія, архівазнаўства ў XX—XXI ст. у Беларусі: зб. навук. артыкулаў, прысвечаных 100-годдзю з дня нараджэння М. М. Улашчыка / рэдкал. : С. М. Ходзін (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2007. — С. 183-189

В. В. ЯНОЎСКАЯ (Мінск)
МОЎНАЕ ПЫТАННЕ Ў РЫМСКА-КАТАЛІЦКІМ
КАСЦЁЛЕ БЕЛАРУСІ (60-я гг. XIX — пачатак XX ст.):
СЛАВЯНСКАЯ І ЛІТОЎСКАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ

Сярод актуальных праблем гісторыі хрысціянскай царквы ў Беларусі, як сведчыць айчынная гістарыяграфія пачатку 90-х гг. XX ст., значнае месца заняла праблема моўнай сітуацыі ў хрысціянскіх святынях. І хаця храналагічна і тэматычна навуковая праблема «русіфікацыі каталіцкага касцёла Беларусі» вужэй, бо адносіцца да 60-х гг. XIX — пачатку XX ст. і тычыцца рымска-каталіцкага касцёла Беларусі, яна з’яўляецца складовай часткай агульнай праблемы, вастрыня якой засталася такой жа адчувальнай і напрыканцы XX — пачатку XXI ст. Праблема выклікала дыскусію не толькі (і нават не столькі) сярод навукоўцаў, але і шырокай грамадскасці. На старонках айчыннага друку, таксама як і больш за стагоддзе назад на старонках тагачаснага расійскага друку, разгарнуліся цэлыя «бatalіі». Пачатак спрэчкам (якія ўмоўна можна назваць «На якой мове гаварыць з Богам?») паклаў гісторык, вядомы прыхільнік і знаўца беларускай мовы Л. М. Лыч. Яго артыкулы, прысвечаныя моўнаму пытанню ў хрысціянскіх канфесіях у гістарычным ракурсе, што друкаваліся на старонках газеты «Літаратура і мастацтва», былі на той час не заўсёды дакладнымі ў

навуковым сэнсе, чым выклікалі вострую крытыку з боку праваслаўнага духавенства. Разам з тым яны з’явіліся тым каталізатарам, што падштурхнуў гісторыкаў да больш актыўнага навуковага вывучэння праблемы. Асобныя думкі і меркаванні Л. Лыча па праблеме моўнага пытання ў хрысціянскіх святынях выліліся ў кнігу, ва ўступным слове якой, звяртаючыся да чытача, аўтар з папрокам піша: «І ў нашыя дні хрысціянскае духавенства Беларусі працягвае здзіўляць увесь цывілізаваны свет сваім упартым нежаданнем пусціць у храмы беларускае слова, весці на ім культурна-асветніцкую працу з вернікамі» [6, 4]. Паважаны даследчык мае рацыю. Разам з тым, відаць, нельга трактаваць праблему так адназначна. Гісторыя сведчыць, што на працягу двух стагоддзяў — XIX і XX — у асяродку хрысціянскага духавенства Беларусі час ад часу з’яўляліся святары, што здзіўлялі сваёй упартасцю ў другім — перамагаючы ўсе перашкоды, ужывалі родную беларускую мову ў набажэнстве.

«Крыкам збалелай душы» назвалі ліст каталіцкага святара Уладзіслава Чарняўскага аб становішчы рыма-каталіцкага касцёла ў Беларусі, дасланы ў 1987 г. на міжнародную канферэнцыю ў Лодзі, «Беларусы, літоўцы, украінцы, палякі — перадумовы пагаднення» [10, 1]. Шмат прыкрасцяў і пакут за ўвядзенне ў набажэнства беларускай мовы прыйшлося яму перанесці ад тых, ад каго чакаў ён падтрымкі і дапамогі — іншых каталіцкіх святароў. Вось і нарадзіліся ў душы беларускага святара словы, што не могуць не ўзрушыць: «Чужыя пацеры, чужая царква, чужая вера, чужы святар, чужая Маці Божая і Госпад Бог чужы, або прынамсі польскі» [10, 1]. Характарызуючы рэлігійную сітуацыю ў Беларусі на пачатку XX ст. і пазней, ён з роспаччу адзначае, што пасля Першай сусветнай вайны не далі адраджэння беларускаму народу: «Хто? Браты-суседзі. Славяне. «Браты ў Хрысце»... Там на «рускай веры» вырасла бязбожжа — атэізм, тут «польская вера» заткнула рот «братам у Хрысце» — Беларусам» [10, 1].

Нават гэты невялікі гістарычны экскурс сведчыць, што моўная праблема засталася такой жа вострай для нашай тэрыторыі, як і раней. Многае мянялася з цягам часу. І перш за ўсё адносіны да самой рэлігіі і царквы. Але калі на постсавецкай прасторы пачалося рэлігійнае адраджэнне, то разам з вяртаннем хрысціянскіх каштоўнасцей, вярнуліся (праўда, у некалькі іншай трактоўцы) і старыя праблемы. У чым жа бачыцца падабенства і рознае ў самой праблеме канца XIX — пачатку XX ст. і канца XX — пачатку XXI ст. і ў гістарыяграфічных падыходах да яе асвятлення?

Спачатку аб самой праблеме. На маю думку, яе вастрыня засталася, дзякуючы таму, што засталася аснова, база, на якой яна выпявала. База гэтая — нацыянальны акрас, характар рыма-каталіцкага касцёла і праваслаўнай царк-

вы ў Беларусі. Формула «католік — паляк», «праваслаўны — рускі», стаўшая ў XIX ст. класічнай для нашай тэрыторыі, не простая ідэалагічная выдумка. Яна мела пад сабой рэальны падмурак. За тыя стагоддзі, што пражылі беларускія землі, згубіўшы сваю дзяржаўнасць, згубілася і беларуская мова, як прызнак нацыянальнай ідэнтычнасці беларусаў. Не стала лепшай моўная сітуацыя і напрыканцы XX ст. Што тычыцца каталіцкага касцёла і праваслаўнай царквы, то і яны па-ранейшаму ўспрымаліся як «польская» і «руская» вера. Відаць, гэта і падштурхнула грамадазнаўцаў і грамадска-палітычных дзеячаў да пошукаў сваёй, «нацыянальнай рэлігіі».

Рознае ў дачыненні да праблемы бачыцца ў той галоўнай мэце, дасягнуць якой меркавалася раней і зараз праз вырашэнне моўнай сітуацыі ў святынях. І калі цяпер галоўнай мэтай у вырашэнні праблемы з'яўляецца ўвядзенне беларускай мовы ў хрысціянскія святыні, то раней мэта была іншай. Па-першае, яна тычылася (у той ці іншай меры) усіх канфесій і рэлігій, акрамя праваслаўнай, прычым у цэнтры спрэчак было пытанне ўвядзення рускай мовы. Па-другое, розніца і грамадскія страты-ўдзельнікі дыскусій. Зараз дыскусію распачала і падтрымлівала беларуская нацыянальна-свядомая інтэлігенцыя, апанентамі якой сталі праваслаўныя святары. Раней у спрэчках удзельнічалі прадстаўнікі расійскага (галоўным чынам, так званага «русского общества в Вильно») грамадства разам з праваслаўным духавенствам — на адным баку, на другім — абаронцы «польскасці». Галасы на карысць беларускай мовы былі, але, па-першае, вельмі слабыя, па-другое, нярэдка з наўнаснасцю таго ж «русіфікатарскага» паху.

Няма адзінства думак сярод даследчыкаў і на сучасным этапе. Разыходжанні, праўда, іншыя. Перш за ўсё — інстытуалізацыя дадзенай праблемы як навуковай і яе інтэгрыраванасць у кола іншых праблем. Сучасная гістарыяграфія даволі пераканаўча падае гэтую праблему, як складовую частку дзяржаўнай палітыкі па вырашэнні «польскага пытання». Генезіс уяўленняў у беларускай гістарыяграфіі аб ролі і месцы каталіцкага

касцёла ў праблеме «паланізацыі беларускіх зямель» у перыяд іх знаходжання ў складзе Расійскай імперыі, а пазней у вырашэнні «польскага пытання» даецца ў кнізе А. Смаленчука [7, 19—21]. Даследчык этнічнай гісторыі Беларусі П. Церашковіч лічыць, што «именно политика российской администрации оказывала наибольшее влияние на этнонациональные изменения второй половины XIX в.». Найбольш эфектыўным напрамкам аўтар лічыць той, які «условно можно... назвать «декатолизацией — православизацией» [9, 134].

Іншы падыход дэманструе даследчык А. Бендзін. Ён лічыць, што ў Расійскай імперыі наогул адсутнічала падстава для правядзення абмежавальнай палітыкі ў дачыненні да каталіцкага касцёла, бо «организующим принципом

российской политики в отношении присоединяемых народов была не этническая, не религиозная, а социальная ассимиляция...» [2, 125]. Такім чынам, лічыць ён, у Расійскай імперыі «отсутствовало жёсткое противопоставление подданных, принадлежащих к государственной Русской Церкви, официально называемой в качестве «первенствующей и господствующей», всем остальным конфессиям и религиям» [2, 125].

Ці адпавядала гэта рэчаіснасці? Звернемся да думак тых, хто жыў на пачатку XX ст. на гэтай тэрыторыі. Вось што пісаў на гэтую тэму вядомы дзеяч беларускага нацыянальнага адраджэння Антон Луцкевіч*: «Правительство решило уничтожить здесь всё польское, считая Белоруссию «искони русским краем», а так как признаки национальные и вероисповедальные часто смешиваются и даже отождествляются, то все репрессии направлялись одновременно против поляков и против всех вообще католиков, следовательно и против части католической белорусов» [3, 66].

І яшчэ адна невялікая вытрымка з «Всепоподаннейшего отчёта...» віленскага, гродзенскага і ковенскага генерал-губернатора П. Святаполк-Мірскага Мікалая II: «Роковые обстоятельства и условия жизни местного населения вынуждали Правительство при издании тех или иных льготных или ограничительных

законов по землевладению в Северо-Западном крае придерживаться принципов не народности, а вероисповедания... Став с 1863/1864 года упорно на точку зрения разделения местного населения на две

категории: часть православную и часть католическую, Правительство наше было, без сомнения, затруднено в решении многих весьма важных для края вопросов...» [1, 99].

Вылучаючы агульныя тэндэнцыі сучаснай літоўскай гістарыяграфіі па праблеме канфесійнай палітыкі Расійскай імперыі ў Літве і Беларусі, даследчык Д. Сталюнас адзначыў на міжнароднай канферэнцыі, якая адбылася ў Вільні 2—3 кастрычніка 2003 г., што Расійская імперыя з самага пачатку мела паслядоўную палітыку, накіраваную на ліквідацыю каталіцтва. Гэтая лінія праходзіла і ў яго дакладзе «Роль імперскай власти в процессе массового обращения католиков в православие в 60-е годы XIX столетия». У ім ён адзначае, што падобныя памкненні меліся не толькі ва ўрадавых структурах, але і ў расійскім грамадстве ў цэлым. У 60-я гг. XIX ст., адзначае Д. Сталюнас, былі «заметны попытки разъединения католицизма и польской национальности» [8, 308].

* Рукапіс артыкула А. Луцкевіча быў знойдзены А. Смаленчуком у аддзеле рукапісаў ЦБ АН Літвы. Артыкул датуецца 1910—1911 гг. У 1998 г. ён быў у поўнай адпаведнасці з арыгіналам надрукаваны ў «Гістарычным альманасе». № 1.

У дачыненні да беларускага насельніцтва ён лічыць, што «местные чиновники и отчасти православное духовенство стремились к обращению в православие всех белорусов-католиков. Поэтому использовались не только поощрительные, но и принудительные меры» [8, 344].

Польская гістарыяграфія таксама разглядае моўную праблему ў каталіцкім касцёле ў якасці складовай часткі дзяржаўнай палітыкі Расійскай імперыі на далучаных землях. Менавіта ў палітычным становішчы зямель ВКЛ бачаць карані моўнай праблемы ў касцёле прадстаўнікі польскай гістарыяграфіі. Як у літоўскім, так і ў беларускім выпадку, лічаць яны, «былі то sprawy «narodowyscowe», што мелі свой адбітак на касцёльнай арэне» [11, 94]. Аналіз поглядаў сучасных расійскіх гісторыкаў на праблему палітыкі Расійскай імперыі ў дачыненні да Паўночна-Заходняга краю даецца ў кнізе А. Камзолавай «Политика самодержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ». Агульнае ў іх работах яна бачыць у адмаўленні ад «однозначно негативных оценок» гэтай палітыкі [5, 11].

Метадалагічныя падыходы сучаснай расійскай гістарыяграфіі да вырашэння праблемы моўнай палітыкі ў Расійскай імперыі прапаноўвае навуковы часопіс «Ab Imperio». Другі нумар часопіса за 2005 г. прысвечаны тэме «Языки самоописания империи и нации». Галоўны матыў нумара (па ацэнцы падыходаў рэдакцыі часопіса і артыкулаў расійскіх аўтараў) заключаецца ў тым, што прадуманай, мэтанакіраванай моўнай палітыкі ў Расійскай імперыі наогул не было. У адказах прафесара У. Алпатава прадстаўніку рэдакцыі прагучала такая думка: «...целенаправленного и осознанного поворота к национальной политике в области языка в истории нашего государства никогда не было. В царской России, конечно, русификация шла, иногда бывали очень решительные попытки обрусения. ...Но, с другой стороны, до того, чтобы превратить всех подданных Российской империи в русских, было далеко. И, конечно, такая цель на ближайшую перспективу не ставилась» [4, 115—116]. Сярод тых тэрыторый, на якія распаўсюджваліся «решительные попытки обрусения», былі, зразумела, і беларускія землі. Адмаўляючы ў цэлым наяўнасць мэтанакіраванай моўнай імперскай палітыкі і свядомую сувязь яе з палітыкай нацыянальнай, У. Алпатаў тым не менш адзначае, што моўная палітыка ў Расіі была рознай. Залежала гэта ад розных фактараў, сярод якіх ён вылучае два галоўныя. Першы — імкненне да асіміляцыі. Прычым калі ў дачыненні да насельніцтва Сярэдняй Азіі або Поўначы такая задача не ставілася, то ў дачыненні да беларусаў і ўкраінцаў «вопрос ставился даже не в плане ассимиляции, а в плане постепенного стирания различий внутри русского этноса». Другі фактар — страх сепаратызму. У дадзеным выпадку размова ідзе аб польскім сепаратызме, дзе важную ролю адыгрываў рэлігійны фактар.

Не адмаўляе У. Алпатаў і тое, што «на западе Российской империи политика бывала очень жёсткой, особенно во времена Александра Второго...» [4, 105]. Праўда, нічога асаблівага ў гэтым аўтар не бачыць, больш таго — такі падыход, на яго думку, добра ўпісваўся ў агульнаеўрапейскі кантэкст: «...в это время и в большинстве европейских стран языковая политика в отношении меньшинств была очень жёсткой...» [4, 105].

«Імперскі падыход» да бачання і вырашэння праблемы дэманструе і другі прадстаўнік сучаснай расійскай гістарыяграфіі М. Даўбілаў. Ён прапанаваў паглядзець на праблему ўвядзення рускай мовы ў каталіцкае дадатковае набажэнства як на адно са звёнаў у ланцугу «вялікіх рэформаў», вылучыўшы канчатковую мэту — вызваленне ад ўлады Папы Рымскага і магчымасць непасрэднага ўздзеяння на рымскіх католікаў імперыі*.

Такім чынам, гістарыяграфічны аналіз моўнай праблемы ў каталіцкім касцёле Беларусі ў 60-я гг. XIX — пачатку XX ст. сведчыць аб даволі высокай навуковай цікавасці да яе як з боку айчыннай, так і замежнай гістарыяграфіі. Але, адзначаючы выпрацоўку на сучасны момант агульнапрынятых пунктаў погляду на розныя аспекты праблемы ў айчыннай гістарыяграфіі, неабходна адзначыць і наяўнасць некаторых момантаў, што «не ўпісваюцца» ў гэтыя рамкі. Прычына гэтага бачыцца ў адсутнасці грунтоўнага аналізу асобных аспектаў праблемы на першым этапе яе распрацоўкі (этапе выяўлення і збора эмпірычнага матэрыялу) і знаходжання гэтых аўтараў пад відавочным уплывам расійскай гістарыяграфіі. Што тычыцца непасрэдна сучаснай расійскай гістарыяграфіі, то ў большасці сваёй яна застаецца на пазіцыях захавання «адзінай і непадзельнай Расіі», апраўдання імперскіх метадаў кіравання шматлікімі нацыямі і народнасцямі, што ўваходзілі ў склад еўрапейска-азіяцкай імперыі Раманавых.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларускі гістарычны часопіс. 1997. № 2. (Сам дакумент знаходзіцца ў РДГА ў С.-Пецярбурзе. Быў знойдзены і падрыхтаваны да друку беларускімі гісторыкамі М. Бічом і В. Пічуковым.)
2. Бендин, А. Ю. Православная Церковь и проблемы формирования русского национального самосознания: особенности белорусского опыта (конец XIX — начало XX в.) / А. Ю. Бендин // Россия и Беларусь: от века XIX к веку XXI. Брест, 2004.

* Гэтыя думкі былі агучаны ім на вышэйзгаданай канферэнцыі ў Вільні ў 2003 г. у дакладзе «Бюрократические дискуссии о проекте введения русского языка в католическое богослужение (1860-е гг.)». Доклад, на жаль, не ўвайшоў у матэрыялы канферэнцыі.

3. Гістарычны альманах. 1998. № 1.
4. Интервью с Владимиром Алпатовым «В современной России нет определенной языковой политики...» // Ab Imperio. 2005. № 2.
5. Комзолова, А. А. Политика самодержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ / А. А. Комзолова. М., 2005.
6. Лыч, Леанід. Хрысціянства ў этнакультурным жыцці Беларусі (ад старажытнасці да 1917 г.) / Леанід Лыч. Віцебск, 2005.
7. Смалянчук, А. Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй: польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864—1917 гг. / А. Ф. Смалянчук. Гродна, 2001.
8. Сталюнас, Дарюс. Роль имперской власти в процессе массового обращения католиков в православие в 60-е годы XIX столетия / Дарюс Сталюнас // Metraštis XXI. Vilnius, 2005.
9. Терешкович, П. В. Этническая история Беларуси XIX — начала XX в. / П. В. Терешкович. Минск, 2004.
10. Чарняўскі, Уладзіслаў. Ліст святара аб палажэнні Каталіцкай Царквы ў Беларусі / Уладзіслаў Чарняўскі. Лёндан, 1988.
11. Studia z historii kościoła u Polsce. T. 5. Warszawa, 1979.